

ปัจจัยสมุปบาทจากพระโอบุ

หมวดที่ ๙

ว่าด้วย ปัจจัยสมุปบาทกับอริยสาวก

ทรงกำชับสาวกให้เล่าเรียนปัจจัยสมุปบาท^๑

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จประทับอยู่ในที่ที่เสกเรณูแห่งหนึ่งแล้ว ได้ทรงกล่าวธรรมปริยายนี้ (ตามคำฟังพระองค์) ว่า :-

“เพราะอาศัย ตา ด้วย รูป หึ่งหลายด้วย จึงเกิด จักขุวิญญาณ ; การประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผลัสสะ ;

๑. สุตที่ ๕ คหปทีวรวก อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ๓. ๑๖/๘๘/๑๖๖-๘, และสุตที่ ๑๐ โยคิกเมฆวรรค สหายคนสังยุตต์ สฬา. ๗. ๑๘/๑๑๑/๑๖๓, กล่าวตามคำฟังพระองค์ในคราวประทับที่เสกเรณู ซึ่งมีภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่ด้วย.

๕๐๓

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;
 เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา;
 เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน;
 เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ;
 เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขวามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโหมหนัสสุปายาส
 ๕
 ทั้งหลายจึงมีขึ้นพร้อม : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
 อย่างนี้.

เพราะอาศัย ห ตัวย ^๕เส็งทั้งหลายตัวย จึงเกิด **โสทวิญญาณ**; การประจวบ
 แห่งธรรม ๓ ประการ (หุ + เส็ง + โสทวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

(ข้อความเต็มในกรณีแต่ละ หุ ก็มีอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตา หู ทวารอัมพร, ต่างกันแต่ชื่อ,
 ในกรณีแห่งจมูก ตัน ทวารอัมพร, ในกรณีแห่งมโน จะเขียนเต็มอีกครั้งหนึ่ง).

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้
 ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย **จมนก** ตัวย **กลัน** ^๕ทั้งหลายตัวย จึงเกิด **ฆานวิญญาณ**; การประจวบ
 แห่งธรรม ๓ ประการ (จมนก + กลัน + ฆานวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ**;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย ลึ้น ด้วย รส ทั้งหลายด้วย จึงเกิด **ชีวหาวิญญาณ**; การประจวบ
แห่งธรรม ๓ ประการ (ลึ้น + รส + ชิวหาวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย กาย ด้วย โสภณรูปะ ทั้งหลายด้วย จึงเกิด **กายวิญญาณ**; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (กาย + โสภณรูปะ + กายวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย ใจ ด้วย ธัมมารมณ์ ทั้งหลายด้วย จึงเกิด **มโนวิญญาณ**; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ใจ + ธัมมารมณ์ + มโนวิญญาณ) นั่นคือ **ผัสสะ** ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย   จึงมีเวทนา ;
 เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย   จึงมีตัณหา ;
 เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย   จึงมีอุปาทาน ;
 เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย   จึงมีภพ ;
 เพราะมีภพเป็นปัจจัย   จึงมีชาติ ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส
 ทั้งหลายจึงมีขึ้นพร้อม : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
 อย่างนี้.

(ปฏิจจาทันต)

เพราะอาศัย ๓ ศา ค่าย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด จักขุวิญญาณ ; การประจวบ
 แห่งธรรม ๓ ประการ (ตา + รูป + จักขุวิญญาณ) นั้นคือ ตัณสะ ;

เพราะมีตัณสะเป็นปัจจัย   จึงมีเวทนา ;
 เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย   จึงมีตัณหา.

เพราะ ความจางคลายดับไป โดยไม่เหลือแห่งตัณหา นั้น จึงมี
 ความดับแห่งอุปาทาน ;

เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน   จึงมีความดับแห่งภพ ;
 เพราะมีความดับแห่งภพ   จึงมีความดับแห่งชาติ ;

เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
 อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
 อย่างนี้.

เพราะอาศัย หู ต้วย เสียง ทั้งหลายต้วย จึงเกิด โสทวิญญูณ ; การประจวบ
แห่งธรรม ๓ ประการ (หู + เสียง + โสทวิญญูณ) นั่นคือ ศัสสะ ;

เพราะมีศัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

(ข้อความเดิมในกรณีแห่งหู ก็อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตา ทุกผัสสากรร, ต่างกันแต่ชื่อ.
ในกรณีแห่ง จมูก ลิ้น กาย ธรรม์ก็เหมือนกัน. ในกรณีแห่งโน จะเขียนเต็มอีกครึ่งหนึ่ง).

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ต้วย
อาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย จมูก ต้วย กลิ่น ทั้งหลายต้วย จึงเกิด มานวิญญูณ ; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (จมูก + กลิ่น + มานวิญญูณ) นั่นคือ ศัสสะ ;

เพราะมีศัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ต้วย
อาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย ลิ้น ต้วย รส ทั้งหลายต้วย จึงเกิด ชิวหาวิญญูณ ; การประจวบ
แห่งธรรม ๓ ประการ (ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญูณ) นั่นคือ ศัสสะ ;

เพราะมีศัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วย
อาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย กาย ด้วย โสภณูปะ ทั้งหลายด้วย จึงเกิด กายวิญญาน; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (กาย + โสภณูปะ + กายวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ;

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;

... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ฯลฯ ... ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วย
อาการอย่างนี้.

เพราะอาศัย ใจ ด้วย ธัมมารมณั์ ทั้งหลายด้วย จึงเกิด มโนวิญญาน; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ใจ + ธัมมารมณั์ + มโนวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา;

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

เพราะความจางคลายดับไป โสภณูปะ เหลือแห่งตัณหา นั้น จึงมี
ความคับแห่งอุปาทาน;

เพราะมีความคับแห่งอุปาทาน จึงมีความคับแห่งภพ;

เพราะมีความคับแห่งภพ จึงมีความคับแห่งชาติ;

เพราะมีความคับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริพาหะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงคับสิ้น : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
อย่างนี้.

สมัยนี้ ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ขึ้นเฝ้าพืงพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นภิกษุผู้เฝ้าเฝ้าทั้งนั้นแล้ว ได้ทรงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า “ลูกก่อนภิกษุ! เธอได้อินธรรมปริยาย^{๕๑}นี้แล้วมิใช่หรือ?”

“ไฉนแล้ว พระเจ้าข้า!”

“ลูกก่อนภิกษุ! เธอจงรับเอาธรรมปริยาย^{๕๒}นี้ไป. ลูกก่อนภิกษุ! เธอจงเล่าเรียน ธรรมปริยาย^{๕๓}. ลูกก่อนภิกษุ! เธอจง ทรงไว้ซึ่งธรรมปริยาย^{๕๔}. ลูกก่อนภิกษุ! ธรรมปริยาย^{๕๕}นี้ ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์^{๕๖}, ทั้งนี้ แล.

ไม่รู้เรื่องรากฐานแห่งปฏิจจสมุปบาท ก็ยังไม่ไ้สววกในศาสนาน^{๕๗}

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุรูปใดก็ตาม ยังไม่รู้ชัดซึ่ง สมุทัย; อสังขละ
อัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ แห่งผลสายตะทั้งหลาย ๖ ประการ ตามความ
เป็นจริง ก็เป็นอันว่าพรหมจรรย์อันภิกษุนั้นไม่ได้อยู่ประพฤติ เธออยู่ห่างไกลออกไป
จากธรรมวินัย^{๕๘}.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ยังไม่ใส่ใจในกรณีนี้ เพราะว่าข้าพระองค์ยังไม่รู้ชัดซึ่งสมุทัย อสังขละ
อัสสาหะ อาทีนวะ และนิสสรณะ แห่งผลสายตะทั้งหลาย ๖ ประการ ตามความเป็นจริง”.

๑. สูตรที่ ๕ มัชฌิมาวรรค สทพ. ๓. ๑๘/๕๒/๔๕.

ทุก่อนภิกษุ! เธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร : เธอย่อมตามเห็นซึ่งจักขุว่า “นั่นของเรา; นั่นเป็นเรา; นั่นเป็นตัวตนของเรา;” ดังนี้หรือ?

“ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

ถูกแล้ว ภิกษุ, ในข้อนี้ การที่เธอตามเห็นซึ่งจักขุด้วยอาการอย่างนั้นว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา; นั่นไม่เป็นเรา; นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา,” ดังนี้ จักเป็นอันเธอเห็นได้แล้วด้วยปัญญาโดยชอบ ตามความเป็นจริง : นั่นแล เป็นที่สุดแห่งทุกข์.

[ในกรณีแห่ง โสกะ พานะ ชิวหา คายะ และมโน ก็ทรงถาม, ภิกษุทุกุตอบ, และครุติอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งจักขุ ทุกประการ.]

... ในสูตรต่อไปและในที่อื่นอีก (สูตรที่ ๑๐ มัชฌิมวรรค สฬา. ตี. ๑๘/๕๓/๗๖ และ สูตรที่ ๕ จันทรวรรค สฬา. ตี. ๑๘/๗๖/๑๑๙) ทรงแสดงอานิสสัยของการเห็นผัสสาชณะ ๖ โดยอาการ ๕ ในตอนท้ายแห่งเรื่องอย่างเดียวกันนี้ แปลงออกไป; คือแทนที่จะทรงแสดงว่า “นั่นเป็นที่สุดแห่งทุกข์” แต่ทรงแสดงว่า “จักละผัสสาชณะไว้ ไม่เป็นไปเพื่อการเกิดใหม่แห่งผัสสาชณะนั้น อีกต่อไป”. อีกสูตรหนึ่ง (สูตรที่ ๑๑ มัชฌิมวรรค สฬา. ตี. ๑๘/๕๔/๑๑๘) ทรงแสดงข้อความอย่างเดียวกัน แต่ทรงชักถามให้ภิกษุนั้นตอบยืนยันการเห็นอณิกตา อย่างละเอียดลออตามนัยแห่งอนัตตปริยัติสูตร และประสมผลอย่างเดียวกันกับในอนัตตปริยัติสูตรนั้น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ผัสสาชณะ ๖ คือตา หู จมก ลิ้น กาย และใจ นั้นเป็นรากฐานของปัจจุจฉมุปบาท ถ้ารู้ทุกสิ่งทีควรรู้เกี่ยวกับรากฐานอันนี้ ก็ย่อมพิศุระเสแห่งปัจจุจฉมุปบาทได้เป็นแน่นอน.

อริยสาวก ย่อมรู้ปัจจุจฉมุปบาท โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมไม่มีความสงสัยอย่างนี้ว่า “เพราะอะไรมี อะไรจึงมีหนอ; เพราะความเกิดขึ้นแห่งอะไร อะไรจึงเกิดขึ้น :

๑. สูตรที่ ๑๐ ฉนเปกขวรรค ขภิยมอสังยุตต์ นิทาน. ตี. ๑๖/๔๔/๑๘๓, ครุติแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชควัน.

เพราะอะไรมี สังขารทั้งหลายจึงมี; เพราะอะไรมี วิญญาณจึงมี; เพราะอะไรมี นามรูปจึงมี; เพราะอะไรมี สฬายตนะจึงมี; เพราะอะไรมี ผัสสะจึงมี; เพราะอะไรมี เวทนาจึงมี; เพราะอะไรมี ทัดหาจึงมี; เพราะอะไรมี อุปาทานจึงมี; เพราะอะไรมี ภพจึงมี; เพราะอะไรมี ชาติจึงมี; เพราะอะไรมี ชรามรณะจึงมี” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สัจแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เพราะความเกิดขึ้นของสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น : เพราะอวิชชา มี สังขารทั้งหลายจึงมี; เพราะสังขารทั้งหลายมี วิญญาณจึงมี; เพราะวิญญาณมี นามรูปจึงมี; เพราะนามรูปมี สฬายตนะจึงมี; เพราะสฬายตนะมี ผัสสะจึงมี; เพราะผัสสะมี เวทนาจึงมี; เพราะเวทนามมี ทัดหาจึงมี; เพราะทัดหา มี อุปาทานจึงมี; เพราะอุปาทานมี ภพจึงมี; เพราะภพมี ชาติจึงมี; เพราะชาติมี ชรามรณะจึงมี” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า “โลกนี้ ย่อมเกิดขึ้น ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สัจแล้ว ย่อมไม่มีความสงสัยอย่างนี้ว่า “เพราะอะไรไม่มี อะไรจึงไม่มีหนอ; เพราะความดับแห่งอะไร อะไรจึงดับ : เพราะอะไรไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี วิญญาณจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ทัดหาจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี อุปาทานจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ภพจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สัจแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า “เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี; เพราะความดับ

แห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับ : เพราะอวิชาไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี; เพราะสังขารทั้งหลายไม่มี วิญญาณจึงไม่มี; เพราะวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี; เพราะนามรูปไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี; เพราะสฬายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี; เพราะผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี; เพราะเวทนาไม่มี คัดหาจึงไม่มี; เพราะคัดหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี; เพราะอุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี; เพราะภพไม่มี ชาติจึงไม่มี; เพราะชาติไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า “โลกนี้ ย่อมดับลงด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก ย่อมมารู้ทั่วถึงเหตุเกิดและความดับแห่งโลก ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ในกาลใด: ในกาลนั้น เราเรียกอริยสาวกนี้ว่า “ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทวิภูมิจี” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทตฺตสนะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว” ดังนี้บ้าง; ว่า “ได้เห็นพระสัทธรรมนี้” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบแล้วด้วยวิชชาอันเป็นเสขะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำระแวกกิเลส” ดังนี้บ้าง; ว่า “อันอยู่จุดประตู่แห่งอมตะ” ดังนี้บ้าง, ดังนี้ แล.

อริยญาณธรรมคือการรู้เรื่องปัจฉิมอุบาย^๑

คู่ก่อนหนพท๑! กิอริยญาณธรรม เป็นสิ่งทอริยสาวกเห็นแล้วด้วยจิต แหงตลอดคแล้วด้วยจิตด้วยปัญญา เป็นอย่างไรเล่า?

๑. สูตรที่ ๒ อุปาสกวรรค. พสก. อ. ๒๖/๑๙๗/๔๑, ๓๖๕-๓๖๖/๔๑, ๓๖๕-๓๖๖/๔๑, ๓๖๕-๓๖๖/๔๑, ๓๖๕-๓๖๖/๔๑, ๓๖๕-๓๖๖/๔๑.

ทุกอันคบตี! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นโดยประจักษ์
 ตั้งว่า ตัวยอาการอย่างนี้ เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้มี; เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้,
 สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. เพราะสิ่งไม่มี, สิ่งจึงไม่มี; เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้,
 สิ่งจึงดับไป : ข้อนี้ ไ้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย;
 เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป;
 เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายณะ; เพราะมีสฬายณะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ;
 เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะ
 มีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมี
 ภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะ-
 โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้
 ย่อมมี ตัวยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชาในนั้นแท้ยิ่ง, จึงมีความ
 ดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมี
 ความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมี
 ความดับแห่งสฬายณะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายณะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ;
 เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา
 จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน;
 เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมี
 ความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะ-
 โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีตัวยอาการ
 อย่างนี้.

ทุกอันคบคิด ! อริยญายธรรมนั้นแล เป็นสิ่งที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี
แห่งตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญา.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ที่กะพริ่งสังกะสให้เห็นว่า ตัวบทของปฏิจอสมุปบาทที่แสดงไว้ ตามที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป ฟังดูคล้ายกับว่า เป็นเพียงหลักสำหรับเรียน หรือสำหรับฝึกหัด; ละเมียดลางอย่างละเอียด จึงจะมองเห็นว่า เป็นสิ่งที่ยิ่งกว่าหลักสำหรับเรียน หรือสำหรับฝึกหัดเท่านั้น แต่ทรงประสงค์ให้เห็นด้วยธรรมสำหรับการรู้แจ้งแทงตลอด หรือเป็นเครื่องนำสัจจออกไปจากภพทุกข์ด้วยปัญญา ให้ตัวปัญญาที่เรียกว่า “อภิญญาสัมปatti” นั้นเองเป็นกิจารปฏิบัติ; และในที่นี้ ทรงเรียกว่าเป็นการรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งอริยญายธรรม. สัจจการปฏิบัติโดยตรง ถึงขั้นด้วยญาณวิเศษว่า เมื่อพิจารณากระทบทางอายตนะ เห็นสภาวะเป็นต้น, อย่าให้เกิดขึ้นดังที่เรียกว่า “อวิชชาสันถรณ์” ขึ้นมาได้; แล้วกระแสแห่งปฏิจอสมุปบาท ก็จะไม่เกิดขึ้นที่นั่นต่อไป. สำหรับสิ่งที่เรียกว่าอวิชชาสันถรณ์นั้น มีแจ้งอยู่ในหัวข้อข้อนั้น ในหนังสือเล่มนี้แล้ว.

การสนทนากับพระมหาสาวก^๑ (เรื่องปฏิจอสมุปบาท)

ครั้งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรกับท่านพระมหาโกฏิฐิตะ อยู่ ณ บำบัดิปนมฤคทายวัน ใกล้เมืองทวารวดี. ครั้นนั้น ท่านพระมหาโกฏิฐิตะออกจากที่หลีกเร้น ในเวลาเย็น เข้าไปหาพระสารีบุตรที่อยู่ว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร! ชรามรณะเป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือหนอ? หรือว่า ชรามรณะ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ? ชรามรณะ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ? หรือว่า ชรามรณะ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้ แล้ว?”

๑. สูตรที่ ๘ มหาเวรต อภิสมณสังยุตต์ นิทาน. ๕. ๔๖/๔๓๖/๒๖๓, พระสารีบุตรกับพระมหาโกฏิฐิตะสนทนากันที่บำบัดิปนมฤคทายวัน.

ท่านพระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกณฑัญญะ ! ขรามรณะ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, ขรามรณะ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, ขรามรณะ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งขรามรณะ จะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีขรามรณะ”.

ท่านพระมหาโกณฑัญญะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร ! ชาติ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือหนอ ? หรือว่า ชาติ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ? ชาติ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ ? หรือว่า ชาติ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้เล่า ?”

ท่านพระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกณฑัญญะ ! ชาติ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, ชาติ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, ชาติ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งชาติ จะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ”.

ท่านพระมหาโกณฑัญญะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร ! ภพ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือหนอ ? หรือว่า ภพ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ? ภพ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ ? หรือว่า ภพ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้เล่า ?”

ท่านพระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกณฑัญญะ ! ภพ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, ภพ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, ภพ เป็นสิ่งที่บุคคล

กระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งภพ จะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำ
เองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย
จึงมีภพ”.

ท่านพระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร! อุปาทาน เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเองหรือ? หรือว่า เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ? อุปาทาน เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง
ด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ? หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ
ก็เกิดขึ้นได้ แล้ว?”

ท่านพระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ! อุปาทาน เป็นสิ่งที่
บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, อุปาทาน เป็นสิ่งที่
บุคคลกระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำ
เองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย
จึงมีอุปาทาน”.

ท่านพระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร! ตัณหา เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเองหรือ? หรือว่า เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ? ตัณหา เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย
บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ? หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิด
ขึ้นได้ แล้ว?”

ท่านพระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ! ตัณหา เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, ตัณหา เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเอง

ว่าด้วยปรัชญาสมุปบาทกับอริยสาวก

๕๑๗

หรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี
ตัณหา”.

พระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร! เวทนา เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเองหรือ? หรือว่า เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ? เวทนา เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย
บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ? หรือว่าเป็นสิ่งที่มิใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิด
ขึ้นได้ เล่า?”

พระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ! เวทนา เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เวทนา เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่มิใช่บุคคลกระทำเอง
หรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี
เวทนา”.

พระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร! ผัสสะ เป็นสิ่งที่บุคคล
กระทำเองหรือ? หรือว่า เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ? เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่น
กระทำด้วยหรือ? หรือว่าเป็นสิ่งที่มิใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้ เล่า?”

พระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ! ผัสสะ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำ
เอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคล
อื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่มิใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็
เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีสภาพาคณะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ”.

พระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร! สหายนะ เป็นสิ่งที่
บุคคลกระทำเองหรือ? หรือว่า เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ? เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย

บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ ? หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้ เค้า ?”

พระราวีรพา ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ! สฬายตนะ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ”.

พระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามชื่อว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร ! นามรูป เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือ ? หรือว่าเป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ? เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ ? หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้แล้ว ?”

พระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ! นามรูป เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป”.

พระมหาโกฏฐิตะ ได้ถามอีกว่า “ดูก่อนท่านสารีบุตร ! วิญญาณ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือ ? หรือว่าเป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ? เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย บุคคลอื่นกระทำด้วยหรือ ? หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ แล้ว ?”

พระสารีบุตร ได้ตอบว่า “ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ! วิญญาณ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ”.

ท่านพระมหาโกฏิฐะ ได้กล่าวแก่ท่านพระสารีบุตรต่อไปว่า “เราทั้งหลาย ย่อมรู้ทั่วถึง ภาวนีของท่านสารีบุตรด้วยตัวเอง อย่างนี้ว่า ‘ดูก่อนท่านโกฏิฐะ! นามรูป เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเองหรือบุคคลอื่นกระทำ ก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป.’” อนึ่ง เราทั้งหลาย ย่อมรู้ทั่วถึงภาวนีของท่านสารีบุตรด้วยอีกเหมือนกัน อย่างนี้ว่า ‘ดูก่อนท่านโกฏิฐะ! วิญญาณ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำ ก็ไม่ใช่, เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยบุคคลอื่นกระทำด้วย ก็ไม่ใช่, ทั้งจะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่บุคคลกระทำเอง หรือบุคคลอื่นกระทำก็เกิดขึ้นได้ ก็ไม่ใช่; แต่ว่า เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ.’”

ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าอย่างนั้น ผมจักกระทำอุปมาให้ท่านฟัง. วิญญาณทั้งหลายแกพวกในโลกนี้ ย่อมรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งภาวนีได้ แม้ด้วยอุปมา. ดูก่อนท่านผู้มีอายุ! เปรียบเหมือนไม้ธนูสองกิ่ง จะพึงตั้งอยู่ได้ก็เพราะอาศัยซึ่งกันและกัน, ขอนี้ฉันใด; ดูก่อนท่านผู้มีอายุ! ขอนี้ฉันใดเหมือนกัน กล่าวคือ เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริภาวะทุกชะโหม่นสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแก่ภพและชาติทั้งนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ไม่ใช่อีสองเท่านั้น ถ้าบุคคลตั้งเขาออกเสียก้านึงไว้ร้อ อีกก้านึงก็พังล้มไป, ถ้าบุคคลตั้งเขาก้านึงออกออกไปไว้ร้อ ก้านึงอีกก็พังล้มไป, ข้อนั้นฉันใด ; ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ข้อนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาณ ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป ; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา ; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา ; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทานจึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ขรรณณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปาสาททั้งหลายจึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งนั้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้”.

ท่านพระมหาโมคคัลลยะ ได้กล่าวว่ “น้าอัสจรรยั ท่านสารีบุตร ! ไม่เคยมีแล้ว ท่านสารีบุตร ! เท่าที่ท่านสารีบุตรกล่าวว่กัน นี้บว่เป็นการกล่าวคิดแล้ว. ก็แล เราทั้งหลายขออนโมทนายินดีต่อคำเป็นสุภาษิตของท่านสารีบุตรนี้ ด้วย วัตถุ ๓๖ เรือง เหล่านี้ คือ :-

(๑) ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งขราและมรณะ อยู่ไว้ร้อ, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่ “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๒) ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง ขราและมรณะ อยู่ไว้ร้อ, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่ “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๓) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่ง ขวและมรณะ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วใช้ร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในภิกษุธรรม”.

(๔) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุ แสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งชาติ อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๕) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง ชาติ อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๖) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งชาติ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วใช้ร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในภิกษุธรรม”.

(๗) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุ แสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง ภท อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๘) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง ภท อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๙) คุณ่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่ง ภพ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิฏฐธรรม”.

(๑๐) คุณ่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง อุปาทาน อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๑๑) คุณ่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง อุปาทาน อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๑๒) คุณ่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่ง อุปาทาน ด้วยความเป็นผู้ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิฏฐธรรม”.

(๑๓) คุณ่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง คณหา อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๑๔) คุณ่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง คณหา อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๑๕) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความคับไม่เหลือ แห่ง ตัณหา ด้วยความเป็นผู้ไม่มีกิเลสถึงมโน อยู่แล้วใช้วั, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุตถ์ซึ่งนิพพานในภิกขุธรรม”.

(๑๖) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง เวทนา อยู่ใช้วั, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมถึก”.

(๑๗) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง เวทนา อยู่ใช้วั, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๑๘) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความคับไม่เหลือ แห่ง เวทนา ด้วยความเป็นผู้ไม่มีกิเลสถึงมโน อยู่แล้วใช้วั, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุตถ์ซึ่งนิพพานในภิกขุธรรม”.

(๑๙) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง ศัสสะ อยู่ใช้วั, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมถึก”.

(๒๐) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง ศัสสะ อยู่ใช้วั, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๒๑) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่ง ศัสสະ ด้วยความเป็นผู้ไม่มีตัณหา ย่อมมี อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในภิกขุธรรม”.

(๒๒) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุ แสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง สฬายคณะ อยู่ไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๒๓) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง สฬายคณะ อยู่ไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๒๔) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่ง สฬายคณะ ด้วยความไม่มีตัณหา ย่อมมี อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในภิกขุธรรม”.

(๒๕) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุ แสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง นามรูป อยู่ไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๒๖) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่ง นามรูป อยู่ไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๒๗) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความคับไม่เหลือ แห่ง นามรูป ด้วยความเป็นผู้ไม่มีคัมภีร์ คัมภีร์ อยู่แล้วใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุล่วงซึ่งนิพพาน ในภิกขุธรรม”.

(๒๘) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง วิญญาณ อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๒๙) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง วิญญาณ อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๓๐) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความคับไม่เหลือ แห่ง วิญญาณ ด้วยความเป็นผู้ไม่มีคัมภีร์ คัมภีร์ อยู่แล้วใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุล่วงซึ่งนิพพาน ในภิกขุธรรม”.

(๓๑) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง สังขาร ทั้งหลาย อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๓๒) ตุก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความคับไม่เหลือ แห่ง สังขาร ทั้งหลาย อยู่ใช้ร, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๓๓) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งสังขารทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่มีคัมภีร์คัมภีร์ อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในภิกขุธรรม”.

(๓๔) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งอวิชชา อยู่ไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุธรรมกถึก”.

(๓๕) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งอวิชชา อยู่ไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว”.

(๓๖) คุณก่อนท่านผู้มีอายุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งอวิชชา ด้วยความเป็นผู้ไม่มีคัมภีร์คัมภีร์ อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในภิกขุธรรม”, ดังนี้ แล.

เวทนาของปุถุชน ต่างจากของอริยสาวก^๑ (ในแง่ของปัจฉิมสูภบา)

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! ปุถุชนผู้ไม่มีการดับแล้ว ย่อมเสวยซึ่งเวทนา อันเป็นสุขบ้าง อันเป็นทุกข์บ้าง อันมิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้อริยสาวก

๑. สูตรที่ ๖ ปฐมภสสคาถวรรค สฬายตนสังยุตต์ สฬ. ส. ๑๘/๒๕๗/๓๖๗, ครัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ผู้มีการสดับแล้ว ก็ย่อมเสวยซึ่งเวทนา อันเป็นสุขบ้าง อันเป็นทุกข์บ้าง อันมิใช่ทุกข์ มิใช่สุขบ้าง. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเป็นเช่นนั้น ในระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ กับปุถุชนผู้ไม่มีการสดับทั้งที่กล่าวมานี้ อะไรเป็นความผิดแตกต่างกัน อะไรเป็น ความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเหตุที่แตกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ จากปุถุชนผู้ไม่มีการสดับ?

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิสวชนว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! บรรพทั้งหลายของพวกเขา พระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นเมต มีพระผู้มีพระภาคเป็นไฉน มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้บรรพเหล่านั้น จงแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้" ดังนี้.

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ปุถุชนผู้ไม่มีการสดับแล้ว อันทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมเศร้าโศก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมรำไรรำพัน เป็นผู้ท้อบอกร่ำไห้ ถึงความมีสติ พันเพื่อน เขาย่อมเสวยซึ่งเวทนาทั้ง ๒ ฝ่าย คือ เวทนาทั้งทางกายและทางจิต.

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยังบุรุษด้วยลูกศร แล้วพึงยิงซ้ำ ซึ่งบุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สองอีก บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรสองลูกอย่างนี้ ย่อมเสวยเวทนาทาง กายด้วย ทางจิตด้วย, แม่นั่นใด; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ปุถุชนผู้ไม่มีการสดับแล้ว ก็เป็นฉนั้นนั่น คือ เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่, ย่อมเศร้าโศก ย่อมกระวนกระวาย ย่อมรำไรรำพัน เป็นผู้ท้อบอกร่ำไห้ ถึงความมีสติพันเพื่อนอยู่; ชื่อว่าเขาย่อมเสวย ซึ่งเวทนาทั้งสองอย่าง คือทั้งทางกายและทางจิต. เขาเป็นผู้มีปฏิมะเพราะทุกข์เวทนา นั้นนั่นเอง. ปฏิมานุสัสอันใด อันเกิดจากทุกข์เวทนา, ปฏิมานุสัสอันนั้น ก็ย่อม หลอนตาม ซึ่งบุคคลนั้นผู้มีปฏิมะทวียทุกข์เวทนา. บุคคลนั้นอันทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมจะพอใจซึ่งกามสุข. ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ชื่อนั้นเพราะ

เหตุว่า ปุณฺณผู้ไม่มีการสดับแล้ว ย่อมไม่รู้ข้อความเครื่องปลดปล่อยซึ่งทุกขเวทนา เว้นแต่ความสุขเท่านั้น (ที่เขาคิดว่าจะระงับทุกขเวทนาได้). เมื่อปุณฺณนั้น พอใจยังอยู่ ซึ่งความสุข, ราคานุสัยอันใด อันเกิดจากสุขเวทนา, ราคานุสัยอันนั้น ย่อมนอนตาม ซึ่งปุณฺณนั้น. ปุณฺณนั้น ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลาย เหล่านั้น ตามที่เป็นจริง. เมื่อปุณฺณนั้น ไม่รู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง ทั้งนี้แล้ว, อวิชชาานุสัยอันใด อันเกิดจากอกุศลสมุสฺส-เวทนา, อวิชชาานุสัยอันนั้น ย่อมนอนตาม ซึ่งปุณฺณนั้น. ปุณฺณนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ย่อมเป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ติดพัน เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยอกุศลสมุสฺสเวทนา ก็ยังเป็นผู้ติดพันเสวยเวทนานั้น.

ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ปุณฺณผู้ไม่มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้ว ด้วยชาติขารมณะโสกะปริเทวะทุกขะโหมนัสอุปายาสทั้งหลาย; เรากล่าวว่า เป็นผู้ติดพันแล้วด้วยทุกข ทั้งนี้.

(ปัจฉิมกถา)

ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนอริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว อันทุกขเวทนาถูก ต้องอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่กระวนกระวาย ย่อมไม่รำไรรำพัน ไม่เป็นผู้ท้อปอกว่าให้ ไม่ถึงความมีสติพินเพื่อน; ย่อมเสวยเวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทางกาย, หามิเวทนาทางจิตใจ.

ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษพึงยิงบุรุษด้วยลูกศรแล้ว ไม่พึง ยิงซ้ำซึ่งบุรุษนั้นด้วยลูกศรที่สอง เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาจากลูกศรเพียง

ลูกเดียว, แม้นันโต; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว ก็ฉนั้นนั่น
คือเมื่อทุกขเวทนาถูกต้องอยู่, ก็ไม่เศร้าโศก ไม่กระวนกระวาย ไม่รำไรรำพัน
ไม่เป็นทุกข์บอกรำไให้ ไม่ถึงซึ่งความมีสติหันเหื่อน; อริยสาวกนั้น ย่อมย่อมแสวง
เวทนาเพียงอย่างเดียว คือเวทนาทางกาย หามิเวทนาทางจิตไม่. อริยสาวกนั้น หาเป็น
ผู้มีปฏิมะเพราะทุกขเวทนานั้นไม่. ปฏิฆานุสสัยอันโต อันเกิดจากทุกขเวทนา, ปฏิฆานุสสัย
อันนั้น ย่อม ไม่นอนตาม ซึ่งอริยสาวกนั้นผู้ไม่มีปฏิมะเพราะทุกขเวทนา. อริยสาวกนั้น
อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ ก็ไม่พอใจซึ่งความสุข. ช้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า! ตุก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย! ช้อนั้นเพราะเหตุว่า อริยสาวกผู้มีการสดับแล้ว ย่อมรู้ชัดอุบายเครื่องปลด
เปลื้องซึ่งทุกขเวทนา ซึ่งเป็นอุบายอื่นนอกจากความสุข. เมื่ออริยสาวกนั้นมีใจพอใจ
ซึ่งความสุขอยู่, ราคานุสสัยอันโต อันเกิดจากสุขเวทนา, ราคานุสสัยอันนั้น ก็ไม่นอนตาม
ซึ่งอริยสาวกนั้น. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ซึ่งความตั้งอยู่
ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนา
ทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง. เมื่ออริยสาวกนั้น รู้ชัดอยู่ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความ
ตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุบายเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนา
ทั้งหลายเหล่านั้น ตามที่เป็นจริง ดังนี้แล้ว, อวิขยานุสสัยอันโต อันเกิดจากอกุศลทุกข-
เวทนา, อวิขยานุสสัยอันนั้น ก็ย่อม ไม่นอนตาม ซึ่งอริยสาวกนั้น. อริยสาวกนั้น ถ้าแสวง
สุขเวทนา ย่อมไม่เป็นผู้ติดพัน (ในเวทนา) แสวงเวทนานั้น; ถ้าแสวงทุกขเวทนา ก็ไม่
เป็นผู้ติดพันแสวงเวทนานั้น; ถ้าแสวงอกุศลทุกขเวทนา ก็ไม่เป็นผู้ติดพันแสวงเวทนานั้น.

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้มีการสดับนี้ เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่ติดพันแล้ว
ด้วยชาติขรามรณะโลกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย; เรากล่าวว่า เป็นผู้ไม่
ติดพันแล้วด้วยทุกข์ ดังนี้.

ลูก่อณิกะทั้งหลาย! นี่แหละ เป็นความคิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเหตุที่แตกต่างกัน ระหว่างอริยสาวกผู้มีการสดับ จากปุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ดังนี้.

หมายเหตุผู้รวบรวม : เวทนา ๓ ชนิด ของปุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ย่อมก่อให้เกิดอสังข ๓ ชนิด ซึ่งเป็นอาการของการเกิดปัจจุสมุปบาทโดยสมบูรณ์ คือเกิดทุกข์ในที่สุด. ส่วนเวทนาของอริยสาวกผู้มีการสดับ ย่อมไม่ก่อให้เกิดอสังข นี่คือการไม่เกิดขึ้นแห่งปัจจุสมุปบาท คือไม่เกิดทุกข์ในที่สุด. เวทนาชนิดที่ก่อให้เกิดอสังขหรือปัจจุสมุปบาทนั้น ย่อมหมายความว่า เวทนาที่สังขันธ์หรือเกี่ยวข้องกับอวิชชา ความเผลอแห่งกระแสของปัจจุสมุปบาทโดยสมบูรณ์; ดังนั้น การกล่าวถึงเวทนาเพียงอย่างเดียว เช่น ในกรณีนี้ ก็พอแล้ว ย่อมหมายความว่าเหตุปัจจัยทั้งหลายของเวทนา ซึ่งมีอนันต์ไปถึงอวิชชา อันเข้ามาเกี่ยวข้องกับกรณีที่มีการกระทบระอายศหะ มีคตินัยรูป เป็นต้น.

อริยสาวกรู้ความเกิดและความดับ ของโลกอย่างไม่มีที่สงสัย^๑

ลูก่อณิกะทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อม **ไม่มีความสงสัยอย่างนี้** ว่า “เพราะอะไรมี อะไรจึงมีหนอ; เพราะอะไรเกิดขึ้น อะไรจึงเกิดขึ้น : เพราะอะไรมี นามรูปจึงมี; เพราะอะไรมี สฬายณะจึงมี; เพราะอะไรมี ผัสสะจึงมี; เพราะอะไรมี เวทนาจึงมี; เพราะอะไรมี จักขุแห่งจึงมี; เพราะอะไรมี อุปาทานจึงมี; เพราะอะไรมี ภพจึงมี; เพราะอะไรมี ชาติจึงมี; เพราะอะไรมี ชรามรณะจึงมี” ดังนี้.

๑. สูตรที่ ๕ ฉบับสังเขป อภิสมคณสูตร (ปริทัศน์, ๖: ๔๖/๔๒/๑๔๘, ๓๕๖) ลูก่อณิกะทั้งหลาย ที่เขตวัน.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย : โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น : เพราะวิญญาณมี นามรูปจึงมี; เพราะนามรูปมี สฬายกณะจึงมี; เพราะสฬายกณะมี ผัสสะจึงมี; เพราะผัสสะมี เวทนาจึงมี; เพราะเวทนามี ตัณหาจึงมี; เพราะตัณหาเป็น อุปาทานจึงมี; เพราะอุปาทานมี ภพจึงมี; เพราะภพมี ชาติจึงมี; เพราะชาติมี ชรามรณะจึงมี” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า “โลกนี้ ย่อมเกิดขึ้น ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย : อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมไม่มีความสงสัยอย่างนี้ว่า “เพราะอะไรไม่มี อะไรจึงไม่มีหนอ; เพราะอะไรดับ อะไรจึงดับ : เพราะอะไรไม่มี นามรูปจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี สฬายกณะจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี เวทนาจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ตัณหาจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี อุปาทานจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ภพจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี; เพราะอะไรไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี” ดังนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย : โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ว่า “เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี; เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ : เพราะวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี; เพราะนามรูปไม่มี สฬายกณะจึงไม่มี; เพราะสฬายกณะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี; เพราะผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี; เพราะเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี; เพราะตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี; เพราะอุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี; เพราะภพไม่มี ชาติจึงไม่มี; เพราะชาติไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า “โลกนี้ ย่อมดับ ด้วยอาการอย่างนี้” ดังนี้.

ลูกอนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก ย่อมหา^๕ประจักษ์ถึงเหตุเกิดและความดับแห่งโลก ตามที่เป็นจริงอย่างนี้ ในกาลใด; ในกาลนั้น เราเรียกอริยสาวก^๕ ว่า “ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทวิภูมิจี” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทสสนะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้มาถึงพระสัทธรรม^๕แล้ว” ดังนี้บ้าง; ว่า “ได้เห็นพระสัทธรรม^๕” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบแล้วด้วยวิชชาอันเป็นเสขะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมะแล้ว” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำระกิเลส” ดังนี้บ้าง; ว่า “อันอยู่จบพระคุณแห่งอนาคะ” ดังนี้บ้าง, ดังนี้ แล.

พระโศกบัณฑิตเห็นชัดปัจจุสมุปบาท โดยวิธีแห่งอริยสัจ^๕

ลูกอนภิกษุทั้งหลาย! เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขวามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่^๕นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

๕. สูตรที่ ๗ ทสฬสรวรค นิทานสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๕๐/๘๘, อริยสัจทั้งหมดยุคนี้.

ทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งหลาย! ก็ **ชรา** **มรณะ** **เป็นอย่างไรเล่า?** (๑) ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความสิ้นไปแห่งอายุ ความเฝ้ารอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้ เรียกว่า ชรา. การชรา ความเคลื่อนไหว การแตกสลาย การหายไป การวายเป็น การตาย การทำกาลละ การแตกแห่งขันธทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต จากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้ เรียกว่า มรณะ. **ชรา** **นี้ด้วย** **มรณะ** **นี้ด้วย** **ย่อมมีอยู่ดังนี้;** **ทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งหลาย!** **นี้ เรียกว่า** **ชรา** **มรณะ.** (๒) ความก่อกวนพร้อมแห่งชรา **มรณะ** **ย่อมมี** **เพราะความก่อกวนพร้อมแห่งชาติ;** (๓) ความคับไม่เหลือแห่งชรา **มรณะ** **ย่อมมี** **เพราะความคับไม่เหลือแห่งชาติ;** (๔) มรรคก่อนประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั้นเอง **เป็นปฏิบัติ** **ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งชรา** **มรณะ,** **ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ** **ความเห็นชอบ** **ความดำริชอบ** **การพินิจชอบ** **การทำการงานชอบ** **การเลี้ยงชีวิตชอบ** **ความพากเพียรชอบ** **ความระลึกชอบ** **ความตั้งใจมั่นชอบ;**

ทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งหลาย! **ก็** **ชาติ** **เป็นอย่างไรเล่า?** **การเกิด** **การกำเนิด** **การ** **กำลง (ผู้ควร)** **การบังเกิด** **การบังเกิดโดยอิง** **ความปรากฏของขันธทั้งหลาย** **การที่** **สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย** **ในสัตว์นิกายนั้น ๆ** **ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ :** **ทุกข์ก่อน** **ทุกข์ทั้งหลาย!** **นี้ เรียกว่า** **ชาติ.** **ความก่อกวนพร้อมแห่งชาติ** **ย่อมมี** **เพราะความก่อกวน** **พร้อมแห่งภพ;** **ความคับไม่เหลือแห่งชาติ** **ย่อมมี** **เพราะความคับไม่เหลือแห่งภพ;** **มรรคก่อนประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั้นเอง** **เป็นปฏิบัติ** **ให้ถึงความคับไม่เหลือ** **แห่งชาติ,** **ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ** **ความเห็นชอบ** **ความดำริชอบ** **การพินิจชอบ** **การทำการ** **งานชอบ** **การเลี้ยงชีวิตชอบ** **ความพากเพียรชอบ** **ความระลึกชอบ** **ความตั้งใจมั่นชอบ;**

ทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งหลาย! **ก็** **ภพ** **เป็นอย่างไรเล่า?** **ทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งหลาย!** **ภพทั้งหลาย** **๓ อย่างเหล่านี้** **คือ** **กามภพ** **รูปภพ** **อรุภพ :** **ทุกข์ก่อนทุกข์ทั้งหลาย!**

นี้ เรียกว่า ภพ. ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งภพ ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอุปาทาน ; ความดับไม่เหลือแห่งภพ ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งภพ, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็อุปาทาน เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อุปาทานทั้งหลาย ๔ อย่างเหล่านี้คือ กามอุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สัมผัสอุปาทาน อคติวาทูปาทาน : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้ เรียกว่า อุปาทาน. ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอุปาทาน ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งกัณหะ ; ความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งกัณหะ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเองเป็นปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็กัณหะ เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! หมู่แห่งกัณหะทั้งหลาย ๖ หมู่เหล่านี้ คือ รูปกัณหะ สัททกัณหะ คันธกัณหะ รสกัณหะ โสภณกัณหะ อามกัณหะ : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้ เรียกว่า กัณหะ. ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งกัณหะ ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งเวทนา ; ความดับไม่เหลือแห่งกัณหะ ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งกัณหะ, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ;

คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! ก็ เวทนา เป็นอย่างไรเล่า? คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! หมู่แห่งเวทนาทั้งหลาย ๖ หมู่เหล่านี้ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสภสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา : คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! นี้ เรียกว่า เวทนา. ความก่อกวนพร้อมแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความก่อกวนพร้อมแห่งผัสสะ; ความคับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งเวทนา, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำการทำงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ;

คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! ก็ ศัสสะ เป็นอย่างไรเล่า? คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! หมู่แห่งผัสสะทั้งหลาย ๖ หมู่เหล่านี้ คือ จักขุสัมผัส โสภสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส : คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! นี้ เรียกว่า ศัสสะ. ความก่อกวนพร้อมแห่งผัสสะ ย่อมมี เพราะความก่อกวนพร้อมแห่งสฬายตนะ; ความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ ย่อมมี เพราะความคับไม่เหลือแห่งสฬายตนะ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำการทำงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ;

คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! ก็ สฬายตนะ เป็นอย่างไรเล่า? จักขุสฬายตนะ โสภายตนะ ฆานายตนะ ชิวหาตนะ กายายตนะ มโนายตนะ : คู่ก่อนนิกขุทั้งหลาย! นี้ เรียกว่า สฬายตนะ. ความก่อกวนพร้อมแห่งสฬายตนะ ย่อมมี เพราะความก่อกวนพร้อมแห่งนามรูป; ความคับไม่เหลือแห่งสฬายตนะ ย่อมมี เพราะความคับไม่เหลือแห่ง

นามรูป; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิปทาให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสพายนะ, ได้แก่งสิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ;

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็นามรูป เป็นอย่างไรเล่า? เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ ; นี้ เรียกว่า นาม. มหาภูตทั้งสี่ด้วย รูปที่อาศัยมหาภูตทั้งสี่ด้วย ; นี้ เรียกว่า รูป. นามนี้ด้วย รูปนี้ด้วย ย่อมมีอยู่อย่างนี้ : ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้ เรียกว่า นามรูป. ความก่อกั้นพร้อมแห่งนามรูป ย่อมมี เพราะความก่อกั้นพร้อมแห่งวิญญาณ; ความคับไม่เหลือแห่งนามรูป ย่อมมี เพราะความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิปทาให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป, ได้แก่งสิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ;

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งวิญญาณทั้งหลาย ๖ หมู่เหล่านี้ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญญาณ ; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้ เรียกว่า วิญญาณ. ความก่อกั้นพร้อมแห่งวิญญาณ ย่อมมี เพราะความก่อกั้นพร้อมแห่งสังขาร; ความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ย่อมมี เพราะความคับไม่เหลือแห่งสังขาร; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิปทาให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ได้แก่งสิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สังขารทั้งหลาย ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กายสังขาร วีสังขาร จิตสังขาร : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหล่านี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย. ความก่อกั้นพร้อมแห่งสังขาร ย่อมมี เพราะความก่อกั้นพร้อมแห่งอวิชชา; ความคับไม่เหลือแห่งสังขาร ย่อมมี เพราะความคับไม่เหลือแห่งอวิชชา; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั้นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสังขาร, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำภาวนาชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลใดแล อริยสาวก ย่อมบรรลุถึงซึ่งธรรมอันเป็นบั้งจัญ (ปัจจุธรรม) ว่าเป็นอย่างนี้. มารู้ทั่วถึงซึ่งเหตุแห่งธรรมอันเป็นบั้งจัญ ว่าเป็นอย่างนี้; มารู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบั้งจัญ ว่าเป็นอย่างนี้; มารู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบั้งจัญ ว่าเป็นอย่างนี้. ดังนี้; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลนั้น เราเรียกอริยสาวกนั้นว่า “ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทวิฐ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทศสนะ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้มาถึงพระสัทธรรมแล้ว” ดังนี้บ้าง; ว่า “ได้เห็นพระสัทธรรม” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นสละ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประกอบแล้วด้วยวิชาอันเป็นสละ” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว” ดังนี้บ้าง; ว่า “ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำระกิเลส” ดังนี้บ้าง; ว่า “อันคุณูปการคุณแห่งอมตะ” ดังนี้บ้าง, ดังนี้ แล.

โสคาปัตติยังคะ
ขึ้นอยู่กับความรู้ปฏิจจนุสสุปาตของอริยสาวก^๑

ลูก่อนคหบดี! ภยเวร ๕ ประการ อันอริยสาวกทำให้สงบระงับได้แล้ว ในกาลใด; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่ง โสคาบัน ๕ ประการ ด้วย, และอริยญาณธรรม ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นเห็นแล้วด้วยก็ เหนงตลอดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญาด้วย; อริยสาวกนั้น เมื่อหวังจะพยากรณ์ ก็พึง พยากรณ์ตนเองด้วยตนเองได้ ว่า “เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกามเคตรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินาศสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่ง นิพพาน) มีธรรมอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้ธรรม เป็นเบื้องหน้า” ดังนี้.

ลูก่อนคหบดี! ภยเวร ๕ ประการ เหล่าไหนเล่า อันอริยสาวกทำให้สงบ ระงับได้แล้ว

(๑) ลูก่อนคหบดี! บุคคลผู้ฆ่าสัตว์อยู่เป็นปรกติ ย่อมประสบภยเวรใด ในทิวฐธรรมบ้าง, ย่อมประสบภยเวรใด ในสัมปรายิกบ้าง, ย่อมเสวยทุกข์โศกนามัส แห่งจิตบ้าง, เพราะปาลณาติบาตเป็นปัจจัย; ภยเวรนั้น ๆ เป็นสิ่งที่อริยสาวกผู้เว้นขาดแล้ว จากปาลณาติบาต ทำให้สงบระงับได้แล้ว.

(๒) ลูก่อนคหบดี! บุคคลผู้ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้อยู่เป็นปรกติ ย่อมประสบภยเวรใดในทิวฐธรรมบ้าง, ย่อมประสบภยเวรใด ในสัมปรายิกบ้าง, ย่อม

๑. รุทราที ๑ คหปติวารค อภิสมณสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๘๒/๑๕๔, ถรติแก่อนานถปิณฺฑิกคหบดี ที่เรทวัน.

ว่าด้วยปฏิจอสุมุบาทกับอริยสาวก

๕๓๕

เสวยทุกข์โหมนัสแห่งจิตบ้าง, เพราะอหินนทานเป็นปัจจัย; ภยเวรนั้น ๆ เป็นสิ่งที่อริยสาวกผู้เว้นขาดแล้วจากอหินนทาน ทำให้สงบรำงับได้แล้ว.

(๓) ทูก่อนกตพัตติ! บุคคลผู้ประพฤติกัมมในทางทั้งหลายอยู่เป็นปกติ ย่อมประสบภยเวรใดในทิวฐธรรมบ้าง, ย่อมประสบภยเวรใด ในสัมปรายิกบ้าง, ย่อมเสวยทุกข์โหมนัสแห่งจิตบ้าง, เพราะกามสมุจจาจารเป็นปัจจัย; ภยเวรนั้น ๆ เป็นสิ่งที่อริยสาวกผู้เว้นขาดแล้วจากกามสมุจจาจาร ทำให้สงบรำงับได้แล้ว.

(๔) ทูก่อนกตพัตติ! บุคคลผู้กล่าวคำเท็จอยู่เป็นปกติ ย่อมประสบภยเวรใดในทิวฐธรรมบ้าง, ย่อมประสบภยเวรใด ในสัมปรายิกบ้าง, ย่อมเสวยทุกข์โหมนัสแห่งจิตบ้าง, เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย; ภยเวรนั้น ๆ เป็นสิ่งที่อริยสาวกผู้เว้นขาดแล้วจากมุสาวาท ทำให้สงบรำงับได้แล้ว.

(๕) ทูก่อนกตพัตติ! บุคคลผู้ดื่มสุรานะเมรัยอันเป็นพิษแห่งความประมาทอยู่เป็นปกติ ย่อมประสบภยเวรใด ในทิวฐธรรมบ้าง, ย่อมประสบภยเวรใด ในสัมปรายิกบ้าง, ย่อมเสวยทุกข์โหมนัสแห่งจิตบ้าง, เพราะสุราเมรัยปานะเป็นปัจจัย; ภยเวรนั้น ๆ เป็นสิ่งที่อริยสาวกผู้เว้นขาดแล้วจากสุราเมรัยปานะ ทำให้สงบรำงับได้แล้ว.

ทูก่อนกตพัตติ! ภยเวร ๕ ประการเหล่านี้แล อันอริยสาวกทำให้สงบรำงับได้แล้ว.

.....

ทูก่อนกตพัตติ! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งโศคาบัน
๔ ประการ เหล่าไหนเล่า?

(๑) ทูก่อนคหบดี! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันห่อหุ้มมั่น ไม่ทวนไหว ในพระพุทโธเจ้า** (พุทโธเวจาปปสาท) ว่า “เพราะเหตุอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้สามารถฝึกคนทีควรฝึกอย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ด้วยธรรม เป็นผู้มีความจำเริญ จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์” ดังนี้.

(๒) ทูก่อนคหบดี! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันห่อหุ้มมั่น ไม่ทวนไหว ในพระธรรม** (ธัมมอเวจาปปสาท) ว่า “พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ และให้ผลได้ ไม่จำกัดกาล เป็นสิ่งที่ควรกล่าวแก่ผู้อื่นว่าท่านจงมาเถิด เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว เป็นสิ่งที่ผู้รู้ควรให้เฉพาะตน” ดังนี้.

(๓) ทูก่อนคหบดี! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วย **ความเลื่อมใสอันห่อหุ้มมั่น ไม่ทวนไหว ในพระสงฆ์** (สังฆอเวจาปปสาท) ว่า “สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์ เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้ว ได้แก่บุคคลเหล่านี้คือ คู่แห่งบุรุษสี่คู่ นับเรียงตัวได้แปดบุรุษ นั่นแหละคือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาก็จักไว้ก่อนรับ เป็นสงฆ์ควรรับทักษิณาทาน เป็นสงฆ์ที่บุคคลทั่วไปจะพึงทำอัญชลี เป็นสงฆ์ที่เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า” ดังนี้.

(๔) คู่ก่อนคบคิด! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยศีลทั้งหลายในลักษณะเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า (อริยกันตศีล) : เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นศีลที่เป็นไทจากคัลหา วิญญูชนสรวเสริญ ไม่ถูกคัลหา และทักขิวิฐูปคัลหา เป็นศีลที่เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ดังนี้.

คู่ก่อนคบคิด! อริยสาวก เป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์แห่งโสตถินัน ๔ ประการ เหล่านี้แล:

....

คู่ก่อนคบคิด! ก็อริยญาตรธรรม เป็นสิ่งที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แห่งตลอดแล้วด้วยดีด้วยปัญญา เป็นอย่างไรเล่า?

คู่ก่อนคบคิด! อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมทำให้ไว้ในใจโดยแนบคาย เป็นอสังขติ ซึ่งปัจจัยสมุปบาทนั้นเห็นว ดังนี้ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งจึงมี; เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งจึงเกิดขึ้น. เพราะสิ่งไม่มี สิ่งจึงไม่มี; เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งจึงดับไป : ข้อนี้ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเวทะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครอบงำ : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางกลายดับไปไม่เหลือแห่งอวิชชาอันนั้นเห็นว, จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... ฯลฯ... เพราะมีความดับแห่งชตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเวทะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.”

ลูกก่อนหนึ่! อริยญายธรรมนั้นแล เป็นสิ่งที่อริยสาวกเห็นแล้วด้วยดี แห่ง
ตลอดแล้วด้วยดีด้วยปัญญา.

ลูกก่อนหนึ่! ภยเวร ๕ ประการเหล่านี้ อริยสาวกทำให้สงบระงับได้
แล้วในกาลใด; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยองค์
แห่งโลกาบัน ๔ ประการเหล่านี้ด้วย, และอริยญายธรรมนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้น
เห็นแล้วด้วยดี แห่งตลอดแล้วด้วยดีด้วยปัญญาด้วย; อริยสาวกนั้น เมื่อหวังจะพยากรณ์
ก็พึงพยากรณ์ตนเองด้วยตนเองได้ ว่า “เราเป็นผู้มีนรกสิ้นแล้ว มีกามกิเลสจางสิ้นแล้ว
มีเปรตวิสัยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินาศสิ้นแล้ว, เราเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งกระแส (แห่ง
นิพพาน) มีธรรมอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน มีการตรัสรู้ธรรม
เป็นเบื้องหน้า, ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ยังมีสูตรอีกสูตรหนึ่ง ข้อความอย่างเดียวกับ
สูตรนี้ ผิดกันแต่เพียงตรงแต่ภิกษุทั้งหลาย แทนที่จะตรัสกับอรรถบิณฑกหนึ่, คือสูตร
ที่ ๒ แห่งคหฬคิวัรวรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ต. ๑๖/๘๔/๑๕๖; และยังมีสูตรอีก
สูตรหนึ่ง (เวรสูตรที่ ๒ อุปาสกวรรค ทสก. อ. ๒๔/๑๔๕/๗๒.) มีใจโครงและใจความ
ของสูตรเหมือนกันกับสูตรข้างบนนี้ ต่างกันแต่เพียงในสูตรนี้มีคำว่า “อ้อมพิจารณาเห็น
โคธประจักษ์” แทนคำว่า “อ้อมกระทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นอย่างนี้” จึงปัจจุสมุปบาท
นั้นเทียว” แห่งสูตรข้างบนนี้ เท่านั้น.

สามัญญผลในพุทธศาสนา เทียบกันไม่ได้ กับในลัทธิอื่น

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษพึงโสนกวาดหินมีประมาณเท่าเม็ด
ตัวเขี้ยวเจ็ดเม็ด เข้าไปที่เทือกเขาหลวงชื่อสิเนรุ. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย

๑. สูตรที่ ๑๑ อภิสมยวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ต. ๑๖/๑๖๘/๓๓๑, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

จะพึงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? กรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดถั่วเขียวเจ็ดเม็ด ที่บุรุษโยนเข้าไป (ที่เทือกเขาหลวงซ้อติเนรุ) เป็นสิ่งที่มากกว่า หรือว่าเทือกเขาหลวงซ้อติเนรุมากกว่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เทือกเขาหลวงซ้อติเนรุนั้นแหละ เป็นสิ่งที่มากกว่า. กรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดถั่วเขียวเจ็ดเม็ดที่บุรุษโยนเข้าไป (ที่เทือกเขาหลวงซ้อติเนรุ) มีประมาณน้อย. กรวดหินนี้ เมื่อนำเข้าไปเทียบกับเทือกเขาหลวงซ้อติเนรุ ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน”.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : การบรรลुकุณวิเศษแห่งสมณพราหมณ์และปรีพาทย์ผู้เป็นเกียรติยศอื่น เมื่อนำเข้าไปเทียบกับ การบรรลुकุณวิเศษ ของอริยสาวกซึ่งเป็นบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย (สัมมา) ทิฐิ ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย (สัมมา) ทิฐิ (กัฏฐิสมฺปนฺโน) เป็นผู้มีการบรรลุอันใหญ่หลวงอย่างนี้ (มหาจักโข) เป็นผู้มีความรู้ยิ่งอันใหญ่หลวงอย่างนี้ (มหาภิกขุโณ), ดังนี้ แล.

หมวดที่เก้า จบ